

SAMONIYLAR DAVRI FALSAFASI VA UNING ABU ABDULLOH RUDAKIY FALSAFIY-AXLOQIY QARASHLARIGA TA'SIRI.

**Adiz Azimov-Buxoro muhandislik-texnologiya instituti "Ijtimoiy fanlar"
kafedrası katta o'qituvchisi
E-mail: adizazimov@gmail.com**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abu Abdulloh Rudakiy falsafiy-axloqiy qarashlariga ta'siri va boshqa masalalarining falsafiy tahlili o'z aksini topgan. Rudakiy inson baxtining asosini kuch va boylik emas, balki sog'lik, yaxshi xulq, aql va bilim, hayotiy tajriba deb hisoblagan. Bu fazilatlarning barchasiga ega bo'lgan odamgina ajoyib, komil inson hisoblanishi mumkin.

Tayanch so'zlar: Falsafa, axloq, tafakkur, ilm, vijdon, zikr, ijtimoiy hayot, axloqiy yetuklik, qalb sog'lomligi, tariqat.

ФИЛОСОФСКИЕ И ЭТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ АБУ АБДУЛЛЫ РУДАКИ.

**Адиз Азимов-Бухарский инженерно-технологический институт, старший
преподаватель кафедры «Социальные науки»
E-mail: adizazimov@gmail.com**

Аннотация: В данной статье отражен философский анализ философско-этических взглядов Абу Абдуллы Рудаки и других вопросов. Рудаки считал, что в основе человеческого счастья лежит не власть и богатство, а здоровье, хорошее поведение, интеллект и знания, жизненный опыт. Только человек, обладающий всеми этими качествами, может считаться прекрасным, совершенным человеком.

Ключевые слова: Философия, этика, мышление, наука, совесть, память, общественная жизнь, нравственная зрелость, психическое здоровье, секта.

PHILOSOPHICAL AND ETHICAL VIEWS OF ABU ABDULLAH RUDAKI.

**Adiz Azimov-Bukhara Institute of Engineering and Technology, Senior
Lecturer, Department of "Social Sciences"
E-mail: adizazimov@gmail.com**

Abstract: This article reflects the philosophical analysis of Abu Abdullah Rudaki's philosophical and ethical views and other issues. Rudaki believed that the

basis of human happiness is not power and wealth, but health, good behavior, intelligence and knowledge, and life experience. Only a person who has all these qualities can be considered a wonderful, perfect person.

Key words: Philosophy, ethics, thinking, science, conscience, remembrance, social life, moral maturity, mental health, sect.

Kirish

Mamlakatimiz tarixida Turonzamin hududida buyuk davlatlarning yuzaga kelishi va almashishi ko'p marta sodir bo'lgan, Kushonlar imperiyasi, Samoniylar davlati, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar, Amir Temur davlati va hokazo. Aynan har bir davrda o'ziga xos falsafiy maktablar, diniy va axloqiy qarashlar, dunyoqarash yuzaga kelgan. Bu albatta o'sha davrda yashagan olimu-fuzalolar, shoiru-yozuvchilar, quruvchi va oddiy xalq qarashlariga o'z aksini topgan. O'z zamonasining buyuk shoiri, fors-tojik adabiyotining "odamushuaro" si Abu Abdulloh Jafar binni Muhammad Rudakiy Samarqandiy ijodida ham o'z bunday dunyoqarash o'z aksini topdi. Ayniqsa sharqning buyuk sulolalaridan biri Samoniylar sulolasi hukmronligi davrida Movarounnahrda bir qator falsafiy maktablar yuzaga keldi [1].

Samoniylar hukmronligi davrida Buxoro, Samarqand, Balx, Nishapur, Hirot, Marv, Ray shaharlari islom madaniyati markazlariga aylandi. Aynan shu shaharlarga Sharqning nom chiqargan olimu fuzalolari, shoirlar va hadisshunoslar kelib o'z ijodlarini ro'yobga chiqardilar.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'rta asrlar davrida yashagan allomalardan Rudakiyning bizlargacha yetib kelgan me'rosida, Firdausining "Shohnoma", Ibn Sinonig "Donishnoma" si, Narshaxiyning "Buxoro tarixi" Abdushukur Balxiyning adabiy me'rosi, Murodi Buxoriy, Daqiqiy, Mustamali Buxoriy va boshqa shoirlarning asarlarida Somoniylar davri falsafiy maktabining ta'siri yaqqol ko'rinib turibdi.

Mamlakatimiz adabiyoti tarixida bu davrni bevosita buyuk shoir Rudakiy davri deb atasak xato qilmaymiz. Mamlakatimiz tarixida IX-XI asrlar milliy o'zlikni anglash, Markaziy Osiyoda yashab kelayotgan xalqlarning tili, madaniyati,

diniy qarashlari shakllanish davri bo'ldi [2].

Islom dini Samoniylar davlatining ustivor dini bo'lishiga qaramay, bu yerda yashayotgan boshqa din vakillariga bag'rikeng munosabatlarda bo'lganligi saroyda turli din vakillari o'rtasida bahs munozalarga imkon yaratib berilganligidan ko'rsa ham bo'ladi [3].

Samoniylar sulolasi hukmdorlari ilm-fan, adabiyot va meditsina rivojiga katta e'tibor berdilar. Aynan Samoniylar davrida mamlakatdagi eng katta kutubxona vujudga keltirildi [4]. Ilm-fan sohasining falsafa, astronomiyaga bo'lgan qiziqish bu fanlarning rivojlanishiga olib keldi. Bu davrda yashagan mashhur allomalar Iranshahri, Abubakr Roziy, Abunasr Farobiy, Aburayhon Beruniy, Zakariya Ar Roziy yaratgan ijodlari musulmon dunyosi va Yevropada yangi falsafiy maktab va g'oyalarning vujudga keltirdi [5].

Falsafa faniga bo'lgan qiziqish boshqa fan sohalarini rivojlanishiga olib keldi. Adabiyot, tibbiyot, falakshunoslik kabi fanlar boyitildi. Samoniylar hukmronligi davrida yashagan shoirlar Rudakiy, Shaxidi Balxi, Shakik, Xanzala Bogdusi, Maxmud Varrak, Abu Havs So'g'di badiiy adabiyotida falsafiy qarashlar muhim o'rin tutadi. Keyinchalik Firdavsiy va boshqa nomlari bizlarga noma'lum [6] shoirlar ijodida falsafiy g'oyalar yotganini ko'ramiz. Musulmon falsafasi maktabining yorqin namoyandalaridan biri IX-X asrning mashhur allomala Abu Bakr Roziy (865-925) hisoblanadi u bir qator fanlar sohasida katta yutuqlarga erishdi, uning o'rta asrlarda buyukligini shundan bilsa bo'ladiki Aburayxon Beruniy butun boshli risolani uning ijodini bibliografiyasiga ajratgan. Abu Bakr Roziy o'zining bir qator asarlarini yaratdi, ular ichida "al-Djomi ul Kabir", "Kitab - us - siyar", "As-sirat ul-falsafiya" muhim o'rin tutadi. Roziy ijodi atrofida hanuzgacha katta bahs va munozaralar olib borilmoqda. Ayniqsa Nosiri Xusrav o'zining mashhur bo'lgan "Zod-ul-musofirin" asarida Roziyga qarshi qattiq kurash olib boradi.

Natijalar. Roziy qarashlarida olamning asosi va sababi besh asosiy ustivorlik ("qudamon xamsa") hisoblanadi. Bunday ustivorlikni u promateriya, vaqt, makon, ruh va yaratuvchi deb hisoblaydi, Roziyning shu qarashlari

Rudakiyning ijodida o'z aksini topadi. Roziyning bu qarashlari Zardushtiylik, qadimgi yunon falsafasining davomi sifatida ta'kidlanadi.

Samoniylar hukmronligi davrining yana bir buyuk faylasufi Abu Ali Ibn Sino o'zining juda katta me'rosi ichida falsafiy-axloqiy qarashlari alohida o'rin tutadi. Rudakiy yashagan davrning falsafiy qarashlari u yoki bu holatda nafaqat shoirlarning balkim ilm ahlining ham ijodiga ta'sir etdi. Rudakiyning she'riy ijodi Ibn Sino axloqiy qarashlarida ham o'z aksini topgan bo'lishi mumkin. Chunki Rudakiyning ijodi inson qalbini davolovchi sifatida ekanligini tushungan Ibn Sino barcha me'rosi she'riy tarzda ekanligini ko'ramiz. Ibn Sinoning "Davolanish kitobi", "al-Birr va-l-ism" asarlarida o'z aksini topdi. Ayniqsa "Ilm al-axlak" (Axloq haqidagi fan) yoki "Ilm al-axlak" (Axloq haqida risola) asarida bu yaqqol namoyon bo'ldi. Bu yerda ibn Sino falsafiy maktabnidavom etadi, Arastu fanlarni uch klassifikasiya guruhga bo'ladi, 1) nazariy, 2) amaliy, 3) ijodiy. Birinchi guruhga falsafa, matematika va fizikani kiritisa, ikkinchisiga etika va siyosatni, uchinchisiga kasb-hunar, amaliy san'atni kiritadi. Ibn Sino Arastu maktabini davomchisi sifatida o'zining falsafiy tizimini birinchi va ikkinchi guruh fanlarining yo'nalishi sifatida davom ettiradi [7].

Bu davrning falsafiy g'oyalari Abu Abdulloh Jafar Rudakiy Samarqandiy adabiy qarashlariga ham o'z aksini topdi, Rudakiy ijodida hayotning mazmuni, yangi va eski dialektikasi, olamdagi aylanish, yaxshilikning yomonlik ustidan g'alabasi, jamiyatda insoniylikning ustuvorligi, tabiatdagi abadiy o'zgarishlar to'g'risida mulohaza qildi.

Abu Abdulloh Jafar Rudakiy Samarqandiyning bizlarning davrimizgacha yetib kelgan oz qismli me'rosida ham chuqur falsafiy jumboqlar yotganini sezish mumkin.

Muhokama. Abu Abdulloh Jafar Rudakiy Samarqandiyning falsafiy dunyoqarashi "Qarilikdan shikoyat" qasidasida Olam doim harakatda va doim xursandchilik o'rnini qayg'u, va qayg'u o'rnini xursandchilik keladi, bu olamdagi o'zgarish o'z-o'zidan bo'ladigan boshqarilmaydigan holat emas balkim u materiyaning eksirish va doimiy yangilanishi holatidir deb ta'kidlaydi olim [8].

Boshqacha aytganda har bir jism va materiyadagi holat o'zining qarama qarshi tomoniga aylanadi. Bunday olamdagi aylanish va o'zgarish tabiatdagi qonuniy jarayon bo'lib moddiy olamdagi umumiy qonuniyatlarni shakllantiradi [9].

Bir qator Rudakiyshunoslar uning ijodini o'rganish jarayonida Rudakiy o'z axloqiy-falsafiy dunyoqarashida o'z davrining falsafiy maktablaridan biri bo'lgan zurvanizm [10] g'oyasi ta'sirida bo'lgan degan fikrga kelishadi. Zurvanizm g'oyasi tarafdorlari barcha borliqning sababi abadiyat deb hisoblashgan. Ammo bizning nazarimizda Abu Abdulloh Rudakiyni u yoki bu falsafiy g'oyaga kiritib cheklab qo'yish noto'g'ri hisoblanadi. Chunki Rudakiy o'zini qaysidir oqim yoki g'oya doirasida cheklab qo'ymagan [9].

O'rta asr voqeligi sharoitida o'z tasavvurining qudrati va she'riy dahosi bilan Rudakiy olamni bir butun sifatida qamrab olishga, unga she'riy shaklda falsafiy izoh berishga, she'riyatida yorug', go'zal olam: dunyo yaratishga muvaffaq bo'ldi. uyg'unlik va she'riyat, donishmandlik va insonparvarlik olami.

Rus sharqshunosi I.Braginskiy Rudakiy she'riyatiga baho berar yekan, shunday yozadi: "Biz Rudakiyni asrlar davomida mo'jizaviy tarzda o'z yo'lini bosib o'tgan chuqur insoniyligi, o'ziga xos emotsional ekspressivligi, so'zning ajoyib kesilishi va obrazning kutilmagan burilishlari bilan taniymiz".

Rudakiyning zamondoshlari ulug' shoirning she'riy dahosiga mahliyo bo'lib, unga nafaqat "Shoirlar odam atosi", balki "Shoirlar shohi" faxriy unvonini ham berishlari bejiz emas. Har qanday shaxsning shaxsiyati, dunyoqarashi, ilmiy va diniy qarashlari u tug'ilib o'sgan ijtimoiy-madaniy muhit ta'sirida shakllanadi.

U musulmon falsafasi, tarixi, Sharq va Qadimgi Yunoniston falsafasidan (Sharqda arabcha tarjimalardan ma'lum), kosmogoniya, matematika va tabiiy fanlarni o'rgangan, shoir o'sha davrda yuksak hurmatga sazovor bo'lgan.

Shu bilan bir qatorda Rudakiy arab tilini yaxshi bilgan, u Qur'onni mukammal bilishi bilan bir qatorda, zardushtiylarning muqaddas kitoblari "Avesto" va "Zand" bilan ham tanish bo'lgan. Demak, Rudakiy nafaqat buyuk shoir va mutafakkir, balki o'rta asrlar davrining barcha mutafakkirlariga xos bo'lgan qomusiy bilimli, bilimdon shaxs bo'lgan.

Bu ta'limot va falsafiy oqimlarning barchasi Rudakiy dunyoqarashining shakllanishida ma'lum iz qoldirdi. Shuning uchun uning dunyoqarashida ma'lum ziddiyatlarni kuzatish mumkin. Masalan, Rudakiy dunyoqarashida, bir tomondan, musulmonlardan oldingi qarashlar va dunyoqarashning unsurlarini, masalan, osmon va yerni odamlarning otasi va onasi sifatidagi sof butparast qarash kabilarni uchratish mumkin.

Boshqa tomondan, uning dunyoqarashida idealistik, diniy elementlar bilan birga mavjud bo'lgan dunyoni eng materialistik tushunishni topish mumkin. Demak, uning she'riyatida ko'pincha materialistik ma'noda talqin qilingan hodisalar to'satdan idealistik tushuntirishga ega bo'ladi.

“Rudakiy ruh va tana munosabatlari masalalarida idealistik pozitsiyani egallaydi. Shoir hamma narsaning birlamchi manbasini ma'naviy “ota” deb ataydi, moddiy narsaning birlamchi manbasini esa “ona” deb ta'kidlaydi. Rudakiy fikricha, ruh abadiydir va tanadan tashqarida mavjud bo'lishi mumkin.

Rudakiyning axloqiy-estetik ideali bevosita va bevosita mehnatkash xalq va ommaning yuksak manfaatlari va intilishlaridan kelib chiqadi. Bu borada, xususan, go'zallik manbasini tabiatdan, hayotning o'zidan izlagan Rudakiy go'zallik va yezgulik hamisha yonma-yon turadi, faqat mehribon insongina inson bo'ladi, degan fikrni ko'p marotaba ifoda yetgani xarakterlidir. go'zallik va go'zallikning haqiqiy tashuvchisi. Shoirning axloqiy-yestetik ideali o'z davrining mehr-oqibat, xushmuomalalik, adolatparvarlik kabi axloqiy me'yorlarini ham o'z ichiga oladi. Insondagi haqiqiy go'zallikning asosiy tarkibiy qismlari, Rudakiy fikricha, : sog'lom tana, yaxshi xulq, yaxshi nom, aql. Insondagi go'zallikning bu to'rt komponenti uning butun she'riy ijodida qizil ipdek o'tadi. Inson go'zalligining bu ta'rifi O'rta asr Sharqida o'rnatilgan va an'anaviy bo'lgan. Rudakiy qarashlarida o'z aksini topadi.

Rudakiy inson baxtining asosini kuch va boylik emas, balki sog'lik, yaxshi xulq, aql va bilim, hayotiy tajriba deb hisoblagan. Bu fazilatlarining barchasiga ega bo'lgan odamgina ajoyib, komil inson hisoblanishi mumkin.

Insonga bunday chinakam insonparvarlik nuqtai nazaridan baho berish

insonga dogmatik emas, balki realistik yondashuvdan kelib chiqqan va insonda orzu qilingan va to'g'ri bo'lgan narsaning eng muhim tomonlarini tashkil qilgan.

Insondagi bunday o'ziga xos uyg'unlik diniy-estetik tushunchaga zid edi. Rudakiy insonning assetik musulmon idealini qabul qilmadi, balki hayotiy tajriba asosida o'zining inson idealini rivojlantirdi, uning asosiga to'g'ri harakat qo'ydi. Rudakiy doimo harakatga, mehnatga, bilim, hayotiy tajribaga chorlaydi:

Rudakiy va uning zamondoshlarining insondagi go'zal va xunuk, yezgulik va yomonlik haqidagi tasavvurlari bevosita real hayot ta'sirida shakllangan.

Xulosa. Rudakiy falsafiy qarashlarida lazzat muammosiga alohida ye'tibor beriladi. Rudakiy rohatlanishni hayotning yagona maqsadi deb hisoblagan kirenaiklar ruhida gedonist emas edi. Shoir nazdida rohat, yeng avvalo, insonga nafaqat shodlik, balki uni yuksaltiruvchi, yuksaklikka ko'taradigan ma'naviy zavqdir. Go'zallik va yezgulik kategoriyasining mazmuni, Rudakiy fikricha, o'zi uchun emas, balki boshqa odamlar uchun yashash istagini o'z ichiga oladi. Saxovatli bo'lish, ezgulikka intilish Rudakiy uchun inson estetik-axloqiy idealining mazmuni, uning hayotiy maqsadidir. Rudakiy Javonmard (ritsar)ni olijanob, komil va ajoyib inson, faqat yaxshilik qiladigan, kamtarona yashaydigan, boshqalarni xafa qilmaydigan, har qanday vaqtda odamlarga yordamga kela oladigan odamni biladi.

Rudakiy o'zining she'riy asarlarida hayratlanarli darajada g'aroyib suratlarni jonlantiradi, fasllarni qiyoslaydi. Uning jonli konkret xolisligi bahorning go'zalligi va jozibasidan dalolat beradi. Rudakiy doimo tabiat go'zalligini anglashga chaqiradi. Rudakiyning falsafiy, axloqiy-estetik g'oyalari o'rta Osiyo madaniyatining asosini tashkil yetib, bizning davrimizda odamlarni bir-biriga yaqinlashtirish, ijtimoiy taraqqiyot, odamlar tinchligi va baxt-saodatiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. История народов Узбекистана. Т-1 1954 г. стр.184.
2. Б.Г.Гафуров. О причинах возвышения и падении Саманидов. "Востоковедения" 1958 № 1 стр 51-55.

3. А.А.Семёнов. К вопросу о происхождении аманидов стр 7.
4. А.Мирзоев Рудакий. Монография. Москва 1968 г. 82 б.
5. А.Мирзоев. “Осори ҳамасрони Рудаки” 1958. 65 б.
6. Брагинский, И.С. Абу Абдуллах Джафар Рудаки. И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1958.
7. Мирзоев, А.М. Рудаки. Жизнь и творчество. / -М.: Наука, 1968.- 163с.
8. Homidiy H. Qo‘hna Sharq darg‘alari. –Т.: Sharq, 2004.
9. Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. Тошкент: Фан,1971. – 233 б.
10. Наврўзова Г.Н. Ғаззолийнинг фалсафага муносабати. Фалсафа ва фанлар методологияси муаммолари. Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2011. 1-китоб. -Б.103-105.;